

Bornholms runde Kirker.

(Ved C. B. Friis i Tversted).

Til mærkelige Kirkebygninger maa upaatvivleligt henregnes de runde Kirker paa Bornholm, vel ei saa meget paa Grund af den runde Form, hvilken de, hvor usædvanlig den end er, dog have tilfældes med enkelte andre; men det Mærkelige bestaaer i Bygningernes særegne Indretning, der synes at tyde hen paa, at de maae være opførte til andet Brug end det kirkelige, eller i al Fald at et andet Biöiemed har været tilsigtet i Forening med det kirkelige. Naar nemlig Koret og Vaabenhuset tænkes borte, danner Bygningen et Taarn med flere Etager; i den underste Hvælving, der er temmelig lav, er den egentlige Kirke og ovenpaa denne findes et eller to Rum, hvis Anvendelse endnu ei har fundet sin Forklaring — ei engang Sagnet veed at give nogen Oplysning. Spørger man Almuen, svares i Almindelighed ligefrem, at det er gamle Söröverborge, altsaa oprindelige Fæstninger, og der maa da vel nærmest tænkes paa Vikingetiden. Dog, denne Mening støtter sig ei til nogen Tradition, men synes at skyldes den som Forfatter og navnlig som Bornholms Beskriver overfladiske og upaalidelige Skougaard, som efter en ældre Forfatter fremsatte den og søgte at bevise den ved forskjellige Grunde. Hans Bog er meget udbredt paa Öen og paaberaabes baade i denne og flere

Henseender som Autoritet. Det kan ei heller nægtes, at den første Betragtning af Bygningen uvilkaarligt fremkalder denne Forestilling, thi Ligheden med slige Taarne er paafaldende; saaledes ere for Ex. Arsenaltaarnene ved Rønne og Frederikshavn, hvad det Udvortes angaaer, aldeles lignende Bygninger, kun noget lavere. Imidlertid vil en nøjere Undersøgelse, saavel af de stedlige Forhold som af Bygningens Ökonomie vise, at denne antagne Mening ei holder Stik, eller at den i al Fald maa meget modificeres.

Hvad de stedlige Forhold angaaer, da pege alle gamle Borge hen paa et couperet Terrain. Intet havde været lettere, end at finde saadanne, ved Klipper eller andre naturlige Forhindringer til Fæstningers Anlæg bekvemme Pladser; og slige Punkter valgte man og virkelig, da man der paa Öen anlagde faste Borge. Saaledes hæver sig Hammershuus i den vildeste Klippeegn paa et ved Fjeldkløfter og dybe Dale afskaaret Bjerg, og dybt inde paa Öens Midtpunkt, mellem Rytterknægtens Höider og ældgamle Skove, paa isolerede Klipper, omgivne af Vand, nu Moser, kneisede to Borge — Gammelborg og Lilleborg — hvis Ruiner føre os tilbage til den graa Oldtid. De runde Kirker derimod ligge alle paa fri Mark: de to paa Landets aabneste og venligste Sletter, de to andre ogsaa paa let tilgængelige Steder, skjönt Egnene omkring dem fjern og nær ere stærkt couperede.

Hvad saaledes Beliggenheden synes at godtgjøre, at vi nemlig her ei have egentlige Fæstninger for os, vil og stadfæstes ved en nærmere Fremstilling af en af de paagjældende Bygninger, som er Forfatteren nøie bekendt.

Först bemærkes i Almindelighed, at der, som alt antydet, findes paa Öen 4 Kirker af den nævnte Bygningsmaade, nemlig: Ols, Österlars (St. Laurentii), Nylars (St. Nicolai) og Ny-Kirke. Af disse have Ols og Nylars

2 Etager ovenover Kirkehvelvingen, saavidt jeg mindes ogsaa Österlars; Nykirke derimod har kun een, men af det Fölgende vil sees, at den og engang maa have havt tvende, hvoraf den överste er nedbrudt; de ere altsaa alle af samme Bygningsmaade og maae have havt samme Bestemmelse. Ved den sidstnævnte — Nykirke — var Forfatteren Præst i Aarene fra 1836 til 1845, og blev af den daværende engelske Legationssecretair i Kjöbenhavn anmodet om en detailleret Beskrivelse af Kirken, da han önskede at anstille en Sammenligning mellem de bornholmske runde Kirker og 2 af samme eller lignende Bygningsmaade, som findes i England, og ogsaa der forvolde Hovedbrud, idet han haabede, at de mulig kunde forklare hverandre. Denne Opfordring foranledigede en Undersøgelse, som gav följende Resultater.

Ved Nykirke skjelne vi 3 Dele: 1) en Rotunde, som danner den egentlige Bygning, 2) Koret i Öst, og 3) det saakaldte Vaabenhuus i Syd.

1) Rotunden danner en Hvælving med en i Midten staaende Pille, hvis Afstand fra Muren i Nord, Syd og Vest er $6\frac{1}{4}$ Al., i Öst derimod indtil Kordören kun $5\frac{3}{4}$ Al. Den indvendige Höide fra det Överste af Hvælvingen til Gulvet er 7 Al. Muren, som er opført af Kampestene og Cement, har en Tykkelse af omtrent $2\frac{1}{2}$ Al. og bestaaer egentligt af 2 Mure, hvis Mellemlum er opfyldt af Cement med ikastede raae, store og smaae Stene. I denne Deel af Bygningen ere 4 Vinduer: i Syd, Sydvest, Vest og Nord, som alle hidrøre fra sildigere Tider, saa at den oprindelige Skikkelse er gaaet tabt. Her findes 2 Døre: Indgangsdören i Syd og en aflukket Dör i Nord, begge ældgamle af Eeg; deres Störrelse er: $3\frac{1}{4}$ Al. höie og $1\frac{1}{3}$ Al. brede indeni Karmene. Döraabningerne i Muren ere begge oprindelige og aldeles ligedannede, med Karme, Karnis og Tærskel af blaa Cementsteen, saa kaldet „bornholmsk Mar-
(10*)

mor", en Art Kalksteen, der lader sig bearbejde til det fortrinlige Cement, som i hele Bygningen er anvendt som Bindemiddel. Paa den indvendige Side af Indgangsdøren findes følgende Indskrift: „Nyekirke er bygget 1287; Nyeker Menighed er først kaldet alle Helgens Menighed".

Pillen er en temmelig veldannet Söile med en Sokkel af Cementsteen, 1 Al. höi; derpaa Skaftet, 3 Al., hvorpaa, efter en fremspringende Kant, Capitælen udbreder sig til alle Sider, og derved danner Hvælvingen, der stötter sig umiddelbart til Ydremuren. Pillens Omkreds er, om Sökkelen $14\frac{3}{4}$ Al., om Skaftet $14\frac{1}{4}$ Al. Denne Pille er massiv i Ny- og Nylars Kirker, saavidt vides ogsaa i Olskirke, i Österlars derimod aaben og huul, saa at end- og Stole, der rumme 10 à 12 Mennesker, ere anbragte inden i den, og den er meget ziirlig; Gjennembruddene danne smaae Piller og den ligner, især inden i, et lille Söiletempel. Vende vi tilbage til Nykirke, da finde vi Hvælvingen at bestaae af Cement med uregelmæssige Kamp- og Cementsteen, tilsyneladende skjödesløst kastede imellem hverandre. Dens Tykkelse har ei kunnet undersøges. Ved Indgangen til Koret har paa hver Side været en *Nische*, (formodentlig til tvende Sidealtere, som paa flere Steder i Sjælland og Skaane), hvis överste Deel, 12 Tommer dyb, endnu er bevaret, medens den nederste Deel er forsvundet, da Muren, der skiller imellem Rotunden og Koret tildeels er borthugget for at give Plads til nogle Stole.

2) Den östlige Bygning, Koret, er $13\frac{3}{4}$ Al. lang og $6\frac{3}{4}$ Al. bred, og ender med en oval stor Nische, der indtager 4 Alen af hele Længden, og hvori Alteret staaer. Denne Deel af Bygningen er opført af samme Materialier og paa samme Maade som Rotunden; dog ere Murene ei saa tykke, nemlig kun $1\frac{3}{4}$ Al. i Gjennemsnit og Skille-muren imod Rotunden omtrent 2 Al. Höiden fra det

Överste af Hvælvingen til Gulvet er her $9\frac{1}{4}$ Al. Hvælvingen selv er opført af temmelig egale Cementsteen og har en Tykkelse af 15 Tommer. Ogsaa her ere 4 Vinduer, 3 Fag paa den sydlige, et paa den nordlige Side; de have tabt deres oprindelige Form, og høre alle til en nyere Tid; men bag Alteret findes et lille tilmuret Vindue, 1 Al. høit, 7 Tom. bredt, som har bevaret sin oprindelige runde Bue. För vi forlade denne Deel af Bygningen, maa, af Hensyn til det Følgende, særlig fremhæves, at paa den nordlige Side af Koret, hvor dette støder sammen med Rotunden, findes en lille Dör, der umiddelbart förer ind i Muren til en sig der befindende Trappe.

3) Bygningen i Syd, Vaabenhuset, danner en Kvadrat af $7\frac{3}{4}$ Al. og, skjönt ældre end Vaabenhusene i Almindelighed, tilhörer den en sildigere Tid.

Spørge vi nu, efter denne Oversigt, om Rotunden kan antages at have været en egen selvstændig Bygning, og altsaa havt en anden oprindelig Bestemmelse, end den, hvortil den nu bruges, da maa dette Spørgsmaal uden tvivl benægtes. Foruden at vi alt have seet det kirkelige Præg i de 2 sædvanlige Døre, i Nord og Syd, hvoraf ingen er fremkommen ved Murens Gjennembrud, og i de oven nævnte Nischer, der ogsaa ere oprindelige og ei sildigere lode sig anbringe i slig en Muur, saa maatte jo Koret tænkes som en sildigere Tilbygning, sat i Forbindelse med Rotunden ved at gjennembryde dennes Muur i Öst. Dette kan imidlertid ei antages at have fundet Sted; Muren, hvorigjennem Kordören förer, maatte da være liig Muren paa Rotundens indre Sider, men den er, som forhen viist, ei blot af en mindre Tykkelse, men har endog den modsatte Skikkelse, idet den er mindst tyk forneden og bliver stedse tykkere opad, saa at den udvider sig næsten umærkelig indtil den danner Hvælving til begge Sider, baade mod Rotunden og mod Koret.

Ligesom dette vidner om disse Bygningers Samtidighed. saaledes er denne ogsaa indlysende af den Omstændighed, at den forhen nævnte Dør i Korets nordre Side fører ind til en Trappe, som fortsættes omkring i Rotundens Muur til överste Etage. Dersom Rotunden havde oprindelig udgjort en særegen Bygning, f. Ex. til militairt Brug, da maatte Trappen, som Communicationsmiddel mellem Bygningens forskjellige Dele have haft sin Udgang i selve Rotunden, for at Forbindelsen ei skulde afskjæres — Døren kunde da ei befinde sig udenfor i det sildigere opførte Kor, og ved at undersøge Trappen viser det sig tydeligt, at her ingensinde er skeet Forandring. Siderne bestaae af store Steenblokke, der ligge urörte; Intet er afhugget, Intet tilsat, Trappens Retning er ei forandret, og dens Indgang eller Dør kan ei have været andetsteds end der, hvor den nu er, i Koret. Dette, at Trappen begynder i Koret og fortsættes gennem Rotunden, findes forresten i alle 4 runde Kirker. Altsaa have vi her, i Rotundens nederste Hvælving og det dermed forbundne Kor, upaatvivlelig en oprindelig Kirke for os, og der er med Hensyn til Bygningens hele Karakter (det rundbuede Vindue bag Alteret vel at mærke) ingen Grund til at tvivle om Rigtigheden af den over Døren værende Indskrift, der, som anført, siger os, at den er „bygget“ 1287, og det er saa langt fra, at det er en ældre Bygning, der altsaa 1287 skulde være ei „bygget“ men „omdannet og indrettet til Kirke“, at den sikkerlig er, hvad Sagnet siger, den sidstbyggede Kirke paa Öen — hvad forresten ogsaa kan udledes af dens Navn: ei blot af Navnet Nykirke, men ogsaa af dens ældre og vel officielle: Allehelgens. De övrige Landsbykirker paa Öen ere indviede til hver sin Helgen: Clemens, Ruth, Oluf, Laurentius, Nicolaus, Peder, Poul, Bodil, Knud, Ib. Den sidst

opførte Sognekirke paa Öen har man indviet til alle Helgen — saa var dog ingen forglemt.

Vi ere nu færdige med den egentlige Kirke, men ville dog endnu dvæle et Öieblik ved den, for at betragte, hvad der mulig kunde være Omtale værd.

Kirken har indvendig været overalt broget malet med Rødt og Guult. Dette er nu ganske overkalket med Undtagelse af 3 Kanter eller Border, en paa den fremspringende Kant over Alternischen, og en paa hver Side af Buen over Kordören, samt 3 smaae Figurer: en med sammenbundne Hænder lidende Menneskeskikkelse, formodentlig en Martyr, over Kordören, og ved hver Side af denne, over de nævnte smaae Nischer, en Qvindeskikkelse; disse sidste ere uden Attributer, og saaledes ukjendelige.

Fra Kirken föres vi igjennem den oftere nævnte Dör i Koret op igjennem Rotundens Muur til den Deel af samme, som synes at indeholde en Gaade, der ei er löst, og maa-skee ei vil löses. Her finde vi ovenpaa Kirkehvælvingen et tomt Rum, der er rundt og indtager hele Bygningens Omkreds. Pille og Mure fortsættes til en Höide af $4\frac{3}{4}$ Al., da Sparværket begynder. Pillen staaer $6\frac{1}{2}$ Al. fra Murene og er her endnu 14 Alen i Omkreds. Murenes Tykkelse er $2\frac{1}{4}$ Al. Gulvet er fladt og jevnt, saa at den neden under værende Hvælving ikke spores. Rummet er forsynet med 4 Luger: 2 store i Öst og Vest, 2 Al. høie, 1 Al. 10 Tom. brede, samt 2 mindre i Nord og Syd af den halve Størrelse. De ere alle forsynede med nettilskaarne Karme af Cement og Sandsteen, men forresten er Alt her i sin oprindelige, raa Skikkelse. Pillen og Murene staae med deres raae Kampestene, som alle ere egale ag flade — hvilket ei engang finder Sted i den egentlige Kirke — de have aldrig havt Spækning eller Afpudsning. Men denne Tilstand gjør det ogsaa let at bemærke, at Bygningen ingen sildigere Forandring er undergaaet, ingen nyere Tilsætning;

ingen Aabningers Udfyldning, ja ei engang Reparation spores.

Hvad er da Hensigten med denne overflödige Bygning, hvis Tilværelse endog synes at være Aarsag til den egentlige Kirkes ualmindelige Lavhed? Man har tænkt sig Muligheden af at Klokkerne her have været anbragte; men ligesom det synes mindre passende at lægge Opgangen til Klokketaarnet inde i Koret, saaledes maatte der findes Spor af deres Anbringelse, f. Ex. Huller i Mure og Pille, men saadanne have aldrig existeret. Vel findes i Pillen paa den halve Höide 5 smaae runde Huller, der gaaer dybt ind, men ingen tilsvarende i Muren, og de ere aabenbart Stilladshuller; ogsaa ere Lugerne upassende til Lydhuller, thi den östlige dækkes af Korets Tag, og den nordlige og sydlige ere altfor smaae; hertil kommer, at det paa Kirkegaardens nordöstlige Hjørne opførte Klokketaarn tildeels er af samme Bygningsmaade, som Kirken, og röber den samme Ælde.

Saaledes indeholder den nu betragtede Etage ingen Veiledning til Besvarelse af det opkastede Spörgsmaal, men vi maae söge videre, for muligt at finde denne. Her viser sig det mærkelige Fænomen, at Trappen ei ender ved Døren, der förer til överste Etage; men efterat have afsat den til Siden, löber den vedvarende op igjennem hele Muren, indtil den pludselig og uden nogen Udgang, afbrydes eller standses af det nuværende Sparværk. Dette viser upaatvivlelig, at Muren har været höiere, hvilket og bekræftes af dens vedvarende Tykkelse, og at Trappen saaledes, i sin Tid, har fört op til endnu en Etage, saa at Bygningen har havt 2 Afdelinger oven paa den egentlige Kirke, ligesom de andre runde Kirker endnu have den Dag i Dag; og naar man nu seer Österlars Kirke överst oppe, tæt ved Taget, rundt omkring at være forsynet med en stor Mængde smaae Luger, der i Almindelighed ansees for

Skydehuller, og ogsaa meget godt svare til Benævnelsen, saa kunde det vel være muligt, at vi i de runde Kirker, foruden den oprindelige Kirke, ogsaa tillige have Fæstninger for os, eller med andre Ord: befæstede Kirker, Bygninger, som vel ere opførte til kirkeligt Brug, men dog saaledes, at de i givet Tilfælde kunde lade sig anvende i militairt Öjemed som Fæstningstaarne af 3 Stokværk, med fri indvendig Communication mellem alle Bygningens Dele. Saaledes lader Bygningens Ökonomie [og navnlig Trappens Anbringelse sig temmelig naturligt forklare. Og holde vi fast ved Aarstallet 1287, stöde vi paa en Periode i Fædrelandets Historie, der vel kunde retfærdiggjøre slige Bygningers Opførelse. Det er Erik Menveds første Regjeringsaar. Tiden var meget urolig; denne Konge maatte kæmpe, ei blot imod sin Faders Mordere, der herjede og plyndrede overalt og sögte at sætte sig fast paa afsides liggende Öer, men ogsaa mod Norske og Svenske, der ideligt foruroligede de danske Kyster. De befæstede Kirker kunne vel ogsaa — og muligt rimeligen — tænkes opførte imod Kongen af den ham fjendtligsindede Geistlighed med Erkebispem af Lund i Spidsen, til hvis Stift Bornholm hörte.

Tillæg.

Forfatteren har ikke havt Leilighed til at benytte Thuras Beskrivelse over Bornholm, hvor der leveres Grundtegninger og Prospekter af alle fire runde Kirker, og desuden et Længdeprofil af den mærkeligste af dem, Österlars-Kirke. Han har kun meddeelt, hvad han selv har seet og undersøgt, men maa overlade følgende Undersögere at behandle Æmnet paa en fuldstændigere Maade. Som Tillæg leveres endnu Underretning om nogle kirkelige Oldsager fra Nykirke, der ikke vedkomme den egentlige Kirkebygning.

I Nykirke findes et Messingrøgelsekar, som viser ofte at have været repareret, men er forresten i fuldkommen brugbar Stand. Uden paa Kirken, paa den östlige Ende af Korets Tag, sees endnu et fritstaaende Helgenbillede af Eeg, med en stor bredskygget Hat; denne er godt bevaret, da den er af Bly, Billedet selv naturligviis meget medtaget, dog skjernes nogle af Ansigtets enkelte Dele. Det Interessanteste, Kirken eier, er dog en smuk, stærkt forgyldt Sölvkalk. Paa Foden læses i udmærket smuk og siirlig Skrift: *Domina Cicilia hunc calicem dedit ecclesiae omnium sanctorum, orate pro anima mea* (med nogle sædvanlige Forkortelser), desværre uden Aarstal. Over Skriften er der et lille paanittet Crucifix, og paa Knappens Plader: J. N. R. J. Om denne Kalk fortæller en ældre Bornholms Beskrivelse, at den er besat med Edelstene. Ja, rundt omkring paa Fodens nederste Rand gaaer en Række smaae Huller, som ei heller synes at kunne have havt anden Bestemmelse, end at tjene til Indfatning, muligt ogsaa nogle have været anbragte i smaae Fordybninger paa Knappen, men i al Fald — Stenene ere borte. Kalkens Giverinde og dens Alder er ubekjendt; imidlertid bemærkes, at der endnu paa Foden findes et Feldt i Form af et Hjerte, hvori et Gavlspænde. Dette er det Vaaben, som blev givet den i Aaret 1514 af Erkebisp Byrge i Lund nobiliterede Jens Koefoed, Stamfader til den 1658 i den bornholmske Opstand mod de Svenske beröimte Bornholmer af samme Navn. Det er vel da rimeligt, at den fromme Fru Sidsel maa være af hiin Ahuherres Slægt, og Bægerets Alder hensættes til Tidsrummet imellem hiint Vaabens Opkomst og Reformationen, saa at det vel neppe er ældre end 1514, og ei yngre end omtrent 1530. Kirken har endvidere 2 gode Klokker, hvoraf ingen hörer til de ældre Tider. Den ældste er fra 1639 og har den Mærkelighed, at den ei er

støbt til Nykirke. Dens Indkrift er: „Denne Klokke er bekostet af Sallerup Tiendes Overløb og Sognets Tillæg Ao. 1639. Patron Friderich Günther, Præst Hr. Heinrich Wreden“. Men efter series pastorum har der aldrig været nogen Præst af dette Navn ved Nykirke. Præstens Navn her paa den betegnede Tid var Hans Mikkelsen. Klokken maa altsaa have haft en anden Bestemmelse, og vel navnlig være støbt til Sallerup Kirke, som ligger i Oxie Herred i Skaane. Paa den nævnte Tid hørte Bornholm endnu under Lunds Bispestol. — Den anden og større Klokke har intet Aarstal, men en lang Fortegnelse over Öens Embedsmænd og Præstens Navn, Hans Marker, som var Præst fra 1714 til 1742.
